Journal of Research and Development
A Multidisciplinary International Level Referred and Double Blind Peer Reviewed, Open Access
ISSN : 2230-9578 | Website: https://jrdrvb.org Volume-18, Issue-7| July-2026

Original Article

शाळेतील वाचन संस्कृती विकसित करण्यासाठी वाचन कट्ट्याचा परिणाम: एक कृती संशोधन

सौ. उर्मिला उमेश खिराडे
पदवीधर शिक्षिका, जि. प. शाळा वरले, केंद्र – पोशेरी, ता. वाडा, जि. पालघर

Manuscript ID:
JRD -2026-180715
ISSN: 2230-9578
Volume 18
Issue 7
Pp. 70-74
July- 2026
Submitted: 15 June. 2026
Revised: 25 June. 2026
Accepted: 10 July. 2026
Published: 31 July. 2026

सारांश

*वाचन संस्कृती ही विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासाचा महत्त्वाचा पाया आहे. नियमित वाचनामुळे विद्यार्थ्यांचा शब्दसंग्रह, भाषिक अभिव्यक्ती, आकलनशक्ती, विचारक्षमता आणि आत्मविश्वास विकसित होतो. प्रस्तुत कृती संशोधनामध्ये जि. प. शाळा वरले येथील इयत्ता १ ली ते ८ वीच्या विद्यार्थ्यांमध्ये वाचन संस्कृती विकसित करण्यासाठी "वाचन कट्टा" हा उपक्रम राबविण्यात आला. आकर्षक वाचन कट्ट्यावर विविध बालसाहित्य, गोष्टींची पुस्तके, वर्तमानपत्रे, मासिके आणि प्रेरणादायी साहित्य उपलब्ध करून देण्यात आले. तसेच दैनंदिन मुक्त वाचन, कथाकथन, पुस्तक चर्चा, पुस्तक परीक्षण, वाचन स्पर्धा आणि डिजिटल वाचन यांसारखे उपक्रम आयोजित करण्यात आले. संशोधनासाठी कृती संशोधन पद्धतीचा अवलंब करून पूर्वचाचणी, उत्तरचाचणी, निरीक्षण, विद्यार्थी मुलाखती, पालक अभिप्राय आणि वाचन नोंदवही यांच्या माध्यमातून माहिती संकलित करण्यात आली. संशोधनातून विद्यार्थ्यांच्या वाचनाची आवड, वाचन गती, आकलनशक्ती, शब्दसंग्रह, भाषिक अभिव्यक्ती आणि आत्मविश्वासामध्ये सकारात्मक सुधारणा झाल्याचे आढळून आले. निष्कर्षतः, शाळेत वाचन संस्कृती विकसित करण्यासाठी **वाचन कट्टा** हा प्रभावी, आनंददायी आणि विद्यार्थीकेंद्रित उपक्रम असल्याचे सिद्ध झाले.*

की-वर्ड्स: *वाचन कट्टा, वाचन संस्कृती, कृती संशोधन, वाचन कौशल्य, मूलभूत साक्षरता, विद्यार्थीकेंद्रित अध्यापन.*

प्रस्तावना

शिक्षण ही विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासाची मूलभूत प्रक्रिया असून वाचन हे त्या प्रक्रियेचे प्रमुख साधन आहे. वाचनाच्या माध्यमातून विद्यार्थी ज्ञान संपादन करतात, नवीन संकल्पना समजून घेतात, भाषिक कौशल्ये विकसित करतात तसेच चिकित्सक विचार, सर्जनशीलता आणि निर्णयक्षमता यांचा विकास करतात. प्रभावी वाचनामुळे विद्यार्थ्यांचा शब्दसंग्रह समृद्ध होतो, आकलनशक्ती वाढते आणि विविध विषयांतील अध्ययन अधिक सुलभ व परिणामकारक बनते. त्यामुळे वाचन ही केवळ भाषा विषयाशी संबंधित बाब नसून सर्व विषयांच्या अध्ययनाचा पाया मानली जाते.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण–२०२० तसेच *मूलभूत साक्षरता व संख्याज्ञान (Foundational Literacy and Numeracy – FLN)* अभियानामध्ये विद्यार्थ्यांमध्ये वाचन संस्कृती विकसित करण्यावर विशेष भर देण्यात आला आहे. प्रत्येक विद्यार्थ्यामध्ये नियमित वाचनाची सवय निर्माण करणे, स्वअध्ययनाची वृत्ती विकसित करणे आणि आजीवन अध्ययनासाठी आवश्यक कौशल्ये रुजविणे ही आजच्या शिक्षण व्यवस्थेची महत्त्वाची उद्दिष्टे आहेत. यासाठी शाळेमध्ये विद्यार्थ्यांना आनंददायी, प्रेरणादायी आणि विद्यार्थीकेंद्रित वाचनाचे वातावरण उपलब्ध करून देणे आवश्यक आहे. या पार्श्वभूमीवर शाळेमध्ये **"वाचन कट्टा"** ही संकल्पना राबविण्यात आली.

Creative Commons (CC BY-NC-SA 4.0)
This is an open access journal, and articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International Public License, which allows others to remix, tweak, and build upon the work noncommercially, as long as appropriate credit is given and the new creations ae licensed under the idential terms.

Address for correspondence:
उर्मिला उमेश खिराडे पदवीधर शिक्षिका, जि. प. शाळा वरले, केंद्र – पोशेरी, ता. वाडा, जि. पालघर

How to cite this article:
खिराडे, उर्मिला. उमेश. (2026). शाळेतील वाचन संस्कृती विकसित करण्यासाठी वाचन कट्ट्याचा परिणाम: एक कृती संशोधन. Journal of Research and Development, 18(7), 70–74.
https://doi.org/10.5281/zenodo.21942035

Quick Response Code:
Website: https://jrdrvb.org/
DOI: 10.5281/zenodo.21942035
OPEN ACCESS

Journal of Research and Development
A Multidisciplinary International Level Referred and Double Blind Peer Reviewed, Open Access
ISSN : 2230-9578 | Website: https://jrdrvb.org Volume-18, Issue-7| July-2026

वाचन कट्टा हा केवळ पुस्तकांचा कोपरा नसून विद्यार्थ्यांना स्वेच्छेने वाचन करण्यासाठी प्रेरित करणारे, पुस्तकांशी मैत्री निर्माण करणारे आणि वाचन संस्कृती जोपासणारे प्रभावी शैक्षणिक माध्यम आहे. विविध बालसाहित्य, गोष्टी, चित्रपुस्तके, वर्तमानपत्रे, मासिके, प्रेरणादायी पुस्तके तसेच डिजिटल वाचन साहित्य उपलब्ध करून विद्यार्थ्यांना नियमित वाचनाची संधी देण्यात आली. या उपक्रमामुळे विद्यार्थ्यांमध्ये वाचनाची आवड, भाषिक कौशल्ये, विचारशक्ती आणि आत्मविश्वास विकसित होण्यास मदत झाली. प्रस्तुत कृती संशोधनामध्ये वाचन कट्ट्याच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांमध्ये वाचन संस्कृती विकसित करण्यासाठी राबविण्यात आलेल्या उपक्रमांचा आणि त्यांच्या परिणामांचा अभ्यास करण्यात आला आहे.

संशोधनाची गरज

आजच्या डिजिटल युगात विद्यार्थ्यांचा मोबाईल, दूरदर्शन आणि इतर इलेक्ट्रॉनिक माध्यमांकडे वाढता कल दिसून येतो. परिणामी पाठ्यपुस्तकाव्यतिरिक्त इतर साहित्य वाचण्याची सवय कमी होत आहे. अनेक विद्यार्थ्यांमध्ये नियमित वाचनाचा अभाव, मर्यादित शब्दसंग्रह, कमी आकलनशक्ती, वाचनातील संकोच आणि भाषिक अभिव्यक्तीतील मर्यादा आढळून येतात. या परिस्थितीचा त्यांच्या शैक्षणिक प्रगतीवर तसेच व्यक्तिमत्त्व विकासावर परिणाम होतो. विद्यार्थ्यांमध्ये स्वयंप्रेरणेने वाचन करण्याची सवय निर्माण करणे, पुस्तकांबद्दल आवड निर्माण करणे आणि शाळेमध्ये वाचन संस्कृती विकसित करणे ही काळाची गरज आहे. यासाठी विद्यार्थ्यांना आकर्षक वाचन साहित्य, मुक्त वाचनाची संधी आणि विविध वाचनाधारित उपक्रम उपलब्ध करून देणे आवश्यक आहे. **वाचन कट्टा** हा अशाच प्रकारचा उपक्रम असून तो विद्यार्थ्यांना आनंदाने, स्वयंस्फूर्तीने आणि सातत्याने वाचन करण्यास प्रेरित करतो. या पार्श्वभूमीवर वाचन कट्ट्याच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांच्या वाचनाची आवड, वाचन गती, आकलनशक्ती, शब्दसंग्रह, भाषिक अभिव्यक्ती आणि अध्ययनातील सहभागामध्ये होणाऱ्या बदलांचा अभ्यास करण्यासाठी प्रस्तुत कृती संशोधन हाती घेण्यात आले. या संशोधनातून प्राप्त होणारे निष्कर्ष शिक्षकांना शाळेमध्ये प्रभावी वाचन संस्कृती विकसित करण्यासाठी मार्गदर्शक ठरतील.

संशोधनाची उद्दिष्टे

प्रस्तुत कृती संशोधनाची प्रमुख उद्दिष्टे पुढीलप्रमाणे आहेत –

1. विद्यार्थ्यांमध्ये नियमित वाचनाची आवड आणि सवय निर्माण करणे.
2. शाळेमध्ये सकारात्मक, आनंददायी आणि सातत्यपूर्ण वाचन संस्कृती विकसित करणे.
3. विद्यार्थ्यांच्या वाचन गती, शुद्ध वाचन आणि वाचन आकलन क्षमतेत सुधारणा घडवून आणणे.
4. विद्यार्थ्यांचा शब्दसंग्रह, भाषिक अभिव्यक्ती आणि संवाद कौशल्य विकसित करणे.
5. विद्यार्थ्यांमध्ये स्वअध्ययन, चिकित्सक विचार आणि पुस्तकांविषयी सकारात्मक दृष्टीकोन निर्माण करणे.
6. वाचन कट्ट्याच्या माध्यमातून राबविण्यात आलेल्या विविध वाचन उपक्रमांच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास करणे.
7. वाचन कट्टा या उपक्रमाचा विद्यार्थ्यांच्या अध्ययनातील सहभाग व आत्मविश्वासावर होणारा परिणाम तपासणे.

संशोधन समस्या

"शाळेतील वाचन संस्कृती विकसित करण्यासाठी 'वाचन कट्टा' हा उपक्रम कितपत प्रभावी ठरतो?"

प्राथमिक व माध्यमिक स्तरावरील अनेक विद्यार्थ्यांमध्ये नियमित वाचनाची सवय कमी होत असल्याचे दिसून येते. त्यामुळे विद्यार्थ्यांमध्ये वाचनाची आवड निर्माण करून शाळेत वाचन संस्कृती विकसित करण्यासाठी **वाचन कट्टा** हा उपक्रम कितपत परिणामकारक ठरतो, हा प्रस्तुत कृती संशोधनाचा प्रमुख अभ्यासविषय आहे.

गृहीतक

विद्यार्थ्यांना आकर्षक, विद्यार्थीकेंद्रित आणि विविध प्रकारच्या वाचन साहित्याने समृद्ध असा **वाचन कट्टा** उपलब्ध करून नियमित मुक्त वाचन, कथाकथन, पुस्तक चर्चा, पुस्तक परीक्षण आणि इतर वाचनाधारित उपक्रम सातत्याने राबविल्यास त्यांच्या वाचनाची आवड, वाचन कौशल्य, शब्दसंग्रह, भाषिक अभिव्यक्ती, आत्मविश्वास आणि अध्ययनातील सहभागामध्ये सकारात्मक वाढ होईल.

Journal of Research and Development
A Multidisciplinary International Level Referred and Double Blind Peer Reviewed, Open Access
ISSN : 2230-9578 | Website: https://jrdrvb.org Volume-18, Issue-7| July-2026

संशोधन पद्धती

प्रस्तुत संशोधनासाठी **कृती संशोधन (Action Research)** या पद्धतीचा अवलंब करण्यात आला. शाळेतील प्रत्यक्ष समस्येचा अभ्यास करून तिच्यावर कृती आराखडा तयार करण्यात आला आणि नियोजनबद्ध उपक्रम राबवून त्यांचे परिणाम तपासण्यात आले.

संशोधनाचे स्वरूप : कृती संशोधन

संशोधन क्षेत्र : जि. प. शाळा वरले, केंद्र – पोशेरी, ता. वाडा, जि. पालघर.

नमुना : इयत्ता १ ली ते ८ वीचे विद्यार्थी.

नमुना निवड पद्धती : हेतुपुरस्सर नमुना निवड (Purposive Sampling).

संशोधन कालावधी : तीन महिने.

माहिती संकलनाची साधने :

1. पूर्वचाचणी व उत्तरचाचणी
2. निरीक्षण नोंदी
3. विद्यार्थी मुलाखती
4. पालक अभिप्राय
5. वाचन नोंदवही
6. सतत सर्वंकष मूल्यमापन

राबविण्यात आलेले उपक्रम

१. वाचन कट्ट्याची निर्मिती

शाळेच्या परिसरात विद्यार्थ्यांना सहज उपलब्ध होईल अशा ठिकाणी आकर्षक वाचन कट्टा तयार करण्यात आला. त्यामध्ये बालसाहित्य, गोष्टींची पुस्तके, चित्रपुस्तके, वर्तमानपत्रे, मासिके, चरित्रे, प्रेरणादायी पुस्तके आणि इतर पूरक वाचन साहित्य उपलब्ध करून देण्यात आले.

२. दैनंदिन मुक्त वाचन

दररोज सुमारे २० मिनिटे विद्यार्थ्यांसाठी मुक्त वाचनाची निश्चित वेळ राखून ठेवण्यात आली. विद्यार्थ्यांनी स्वतःच्या आवडीची पुस्तके निवडून आनंदाने वाचन केले.

३. पुस्तक चर्चा

विद्यार्थ्यांनी वाचलेल्या पुस्तकांतील आशय, पात्रे, घटना आणि शिकवण यांवर वर्गामध्ये चर्चा केली. यामुळे त्यांची विचारशक्ती, भाषिक अभिव्यक्ती आणि आत्मविश्वास विकसित झाला.

४. कथाकथन

विद्यार्थ्यांनी वाचलेल्या कथा स्वतःच्या शब्दांत सांगितल्या तसेच शिक्षकांनीही प्रेरणादायी कथांचे कथाकथन केले. या उपक्रमामुळे ऐकणे, बोलणे आणि वाचन ही कौशल्ये अधिक प्रभावीपणे विकसित झाली.

५. पुस्तक परीक्षण

प्रत्येक विद्यार्थ्याने वाचलेल्या पुस्तकाचा संक्षिप्त परिचय, त्यातील आवडलेले मुद्दे आणि शिकलेले विचार वर्गासमोर मांडले. त्यामुळे चिकित्सक विचार, सादरीकरण कौशल्य आणि आत्मविश्वास वाढीस लागला.

६. पालक सहभाग

पालकांना घरी मुलांसोबत नियमित वाचन करण्यासाठी, गोष्टी सांगण्यासाठी आणि मुलांच्या वाचन प्रगतीची नोंद ठेवण्यासाठी प्रोत्साहित करण्यात आले. यामुळे शाळा आणि घर यांच्यातील शैक्षणिक समन्वय अधिक दृढ झाला.

७. वाचन स्पर्धा

शुद्ध वाचन, प्रवाही वाचन, वाचन आकलन आणि वाचन गती यांवर आधारित विविध स्पर्धांचे आयोजन करण्यात आले. या स्पर्धांमुळे विद्यार्थ्यांमध्ये वाचनाविषयी उत्साह आणि सकारात्मक स्पर्धात्मकता निर्माण झाली.

Journal of Research and Development
A Multidisciplinary International Level Referred and Double Blind Peer Reviewed, Open Access
ISSN : 2230-9578 | Website: https://jrdrvb.org Volume-18, Issue-7| July-2026

८. डिजिटल वाचन

QR Code आधारित साहित्य, ई-पुस्तके, ऑडिओ कथा आणि शैक्षणिक व्हिडिओंचा वापर करून वाचन अधिक आकर्षक, आधुनिक आणि विद्यार्थीकेंद्रित करण्यात आले.

निरीक्षणे

प्रस्तुत कृती संशोधनाच्या कालावधीत राबविण्यात आलेल्या विविध वाचन उपक्रमांचे नियमित निरीक्षण करण्यात आले. निरीक्षणातून पुढील बाबी प्रकर्षाने आढळून आल्या –

1. विद्यार्थ्यांमध्ये वाचनाविषयीची आवड आणि उत्सुकता लक्षणीयरीत्या वाढली.
2. स्वयंप्रेरणेने पुस्तके निवडून नियमित वाचन करणाऱ्या विद्यार्थ्यांची संख्या वाढली.
3. विद्यार्थ्यांच्या शब्दसंग्रहात भर पडून भाषिक अभिव्यक्ती अधिक प्रभावी झाली.
4. वाचन गती, शुद्ध वाचन आणि वाचन आकलन क्षमतेत सकारात्मक सुधारणा झाली.
5. विद्यार्थी वाचलेल्या पुस्तकांवर चर्चा करू लागले तसेच स्वतःचे विचार आत्मविश्वासाने मांडू लागले.
6. कथाकथन, पुस्तक परीक्षण आणि वाचन स्पर्धांमध्ये विद्यार्थ्यांचा सक्रिय सहभाग वाढला.
7. पालकांनी घरात मुलांसोबत वाचन करण्यास प्रोत्साहन दिल्यामुळे घर आणि शाळा यांमधील शैक्षणिक समन्वय अधिक दृढ झाला.
8. विद्यार्थ्यांचा आत्मविश्वास, संवाद कौशल्य, सादरीकरण क्षमता आणि अध्ययनातील सहभाग वाढल्याचे स्पष्टपणे दिसून आले.

निष्कर्ष

प्रस्तुत कृती संशोधनाच्या निष्कर्षांवरून असे स्पष्ट होते की **"वाचन कट्टा"** हा विद्यार्थ्यांमध्ये वाचन संस्कृती विकसित करण्यासाठी अत्यंत प्रभावी आणि परिणामकारक उपक्रम आहे. या उपक्रमामुळे विद्यार्थ्यांमध्ये नियमित वाचनाची सवय निर्माण झाली, वाचनाविषयीची आवड वाढली तसेच स्वयंअध्ययनाची वृत्ती विकसित झाली. विद्यार्थ्यांच्या वाचन गती, वाचन आकलन, शब्दसंग्रह, भाषिक अभिव्यक्ती आणि संवाद कौशल्यामध्ये लक्षणीय सुधारणा झाली. कथाकथन, पुस्तक चर्चा, पुस्तक परीक्षण आणि डिजिटल वाचन यांसारख्या उपक्रमांमुळे विद्यार्थ्यांचा आत्मविश्वास वाढला आणि अध्ययनात त्यांचा सक्रिय सहभाग दिसून आला. त्यामुळे शाळेत अध्ययनशील, आनंददायी, सर्जनशील आणि वाचनाभिमुख वातावरण निर्माण झाले. यावरून वाचन संस्कृती विकसित करण्यासाठी **वाचन कट्टा** हा प्रभावी शैक्षणिक उपक्रम असल्याचे सिद्ध झाले.

शिफारसी

प्रस्तुत संशोधनाच्या निष्कर्षांच्या आधारे पुढील शिफारसी करण्यात येतात –

1. प्रत्येक शाळेत विद्यार्थ्यांसाठी आकर्षक आणि सुसज्ज **वाचन कट्टा** स्थापन करावा.
2. दररोज किमान २० मिनिटे मुक्त वाचनासाठी निश्चित वेळ राखून ठेवावी.
3. बालसाहित्य, स्थानिक लेखकांची पुस्तके, चरित्रे, विज्ञानविषयक पुस्तके आणि पूरक वाचन साहित्य नियमित उपलब्ध करून द्यावे.
4. कथाकथन, पुस्तक चर्चा, पुस्तक परीक्षण, वाचन स्पर्धा आणि लेखक भेट यांसारखे वाचनाधारित उपक्रम नियमित आयोजित करावेत.
5. पालकांना मुलांसोबत घरी नियमित वाचन करण्यासाठी प्रोत्साहित करावे आणि त्यांच्या सहभागाची नोंद घ्यावी.
6. ई-पुस्तके, QR Code आधारित साहित्य आणि इतर डिजिटल वाचन साधनांचा शैक्षणिक उद्देशाने प्रभावी वापर करावा.
7. प्रत्येक विद्यार्थ्याला वर्षभरात किमान २५ ते ३० पुस्तके वाचण्यासाठी प्रोत्साहित करावे आणि त्याची वाचन नोंद ठेवावी.
8. शाळेमध्ये वाचन संस्कृती अधिक दृढ करण्यासाठी शिक्षकांनी सातत्याने प्रेरणादायी वाचन उपक्रमांचे नियोजन करावे.

उपसंहार

वाचन कट्टा हा केवळ पुस्तकांचा कोपरा नसून विद्यार्थ्यांमध्ये ज्ञानप्रेम, जिज्ञासा, चिकित्सक विचार, सर्जनशीलता, संवाद कौशल्य आणि आजीवन वाचनाची सवय विकसित करणारे प्रभावी शैक्षणिक माध्यम आहे. विद्यार्थ्यांना मुक्त, आनंददायी आणि प्रेरणादायी वाचनाचे वातावरण उपलब्ध झाल्यास ते स्वयंप्रेरणेने वाचनाकडे आकर्षित होतात आणि त्यांचा सर्वांगीण विकास अधिक सक्षमपणे घडतो.

प्रस्तुत कृती संशोधनातून असे सिद्ध झाले की नियोजनबद्ध व सातत्यपूर्ण वाचन उपक्रमांच्या माध्यमातून शाळेत प्रभावी वाचन संस्कृती विकसित करता येते. विद्यार्थ्यांच्या भाषिक, बौद्धिक आणि सामाजिक विकासासाठी **वाचन कट्टा** ही संकल्पना अत्यंत उपयुक्त

Journal of Research and Development
A Multidisciplinary International Level Referred and Double Blind Peer Reviewed, Open Access
ISSN : 2230-9578 | Website: https://jrdrvb.org Volume-18, Issue-7| July-2026

असून राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण–२०२० आणि मूलभूत साक्षरता व संख्याज्ञान (FLN) अभियानाच्या उद्दिष्टपूर्तीसाठीही ती महत्त्वपूर्ण ठरते.

संदर्भसूची

1. भारत सरकार. (२०२०). *राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण – २०२०*. शिक्षण मंत्रालय, नवी दिल्ली.
2. राष्ट्रीय शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद (NCERT). (२०२३). *राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा – शालेय शिक्षण* (NCF–2023). नवी दिल्ली.
3. महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद (MSCERT). (२०२३). *राज्य अभ्यासक्रम आराखडा* (SCF–2023). पुणे.
4. महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद. *मूलभूत साक्षरता व संख्याज्ञान (FLN) मार्गदर्शिका.* पुणे.
5. महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ (बालभारती). *मराठी विषयाची पाठ्यपुस्तके व शिक्षक हस्तपुस्तिका.* पुणे.
6. शिंदे, एस. डी. (२०१८). *कृती संशोधन.* पुणे: नित्यनूतन प्रकाशन.
7. भिंताडे, वि. रा. (१९८९). *शैक्षणिक संशोधन पद्धती.* पुणे: नूतन प्रकाशन.
8. पंडित, बन्सी बिहारी. (१९९७). *शैक्षणिक संशोधन.* पुणे: नूतन प्रकाशन.
9. मुळे, र. स. व उमाठे, वि. त. (१९७७). *शैक्षणिक संशोधनाची मूलतत्त्वे.* औरंगाबाद: विद्या बुक्स.
10. महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद. *शिक्षक मार्गदर्शिका.* पुणे.
11. महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद. *कृती संशोधन हस्तपुस्तिका.* पुणे.
12. यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ. *भाषा अध्यापन व वाचन कौशल्य.* नाशिक.
13. महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद. *वाचन प्रेरणा व भाषा विकास मार्गदर्शिका.* पुणे.
14. युनेस्को. (२०२१). *शिक्षणाचे भविष्य (Reimagining Our Futures Together).* पॅरिस.
15. राष्ट्रीय पुस्तक न्यास (NBT). *बालसाहित्य आणि वाचन संस्कृती विकास.* नवी दिल्ली.